

L'arquitectura dins la cultura nobiliària a Xàtiva

Pablo Camarasa Balaguer

Universitat de València. Departament d'Història de l'Art
camarasa.b.pablo@gmail.com

Recepció: 22/04/2018, Acceptació: 29/06/2018, Publicació: 04/12/2018

RESUM

El present treball busca analitzar i destacar aquelles arquitectures que l'estament nobiliari de Xàtiva va manar construir amb la finalitat de mostrar el seu poder al poble. Així mateix, és un intent de fer valer els edificis i els elements que se n'han conservat fins als nostres dies. La metodologia seguida consta d'una primera anàlisi del parc edificat per avaluar-ne l'arquitectura i d'una cerca a diferents arxius per conèixer l'evolució, tant de les construccions com de les diferents nissagues que les van habitar. Tot això ens permet concloure que, al cas xativí, existeix una xifra elevada d'edificis erigits per la classe nobiliària que encara hui es mantenen dempeus, a la vegada que condueix, a manera de conclusió, a afirmar que l'alt nombre de grans cases xativines serveix d'exemple per poder apreciar, encara hui, l'alta concentració de famílies nobiliàries que hi va haver en aquesta població en temps passats. A més, també fa palès que, de manera general, l'estat de les cases requereix una intervenció urgent per poder-les salvaguardar.

Paraules clau:

arquitectura; palau; noblesa; ciutat; Xàtiva; societat

ABSTRACT

Architecture in the noble culture of Xàtiva

This paper analyses and identifies the architecture that the nobility commissioned to be built in the town of Xàtiva, Valencia, in order to display their power. The study also attempts to demonstrate the value of the buildings and elements that have been preserved to this day. The methodology consists of an initial analysis of the building stock to evaluate its architecture as well as a search for archives to determine the evolution of both the constructions and the families that inhabited them. We conclude that a large number of buildings erected by the noble class remain standing in Xàtiva, thus confirming the high concentration of noble families that once lived in the town. In addition, the study reveals that, in general, the state of the houses requires urgent intervention to protect and preserve them.

Keywords:

architecture; palace; nobility; city; Xàtiva; society

En temps del Regne de València, la importància de Xàtiva s'apreciava, a més de per la grandària i la densitat poblacional de la ciutat, pel seu paper politicoadministratiu, atès que va arribar a convertir-se en un centre burocràtic i comercial del sud valencià¹. Durant l'edat mitjana aportava el 15% del total de la població del territori valencià. Era la segona ciutat més poblada.

Així mateix, va sorgir una classe dirigent i adinerada que va arribar a convertir-se en la segona concentració de noblesa més important del regne. Els processos d'urbanització van empènyer la ciutat (i la Corona d'Aragó en general) cap a una major concentració d'habitants (que també es va donar a les principals capitals regionals). Aquesta modificació de la fisonomia urbana, sumada a l'augment demogràfic, va contribuir a l'engrandiment econòmic de la ciutat, que va assumir el seu paper com a mercat regional.

En aquest sentit, les grans construccions residencials van pertànyer, des dels temps immediats a la conquesta cristiana, a les classes benestants de la societat. Les adquisicions d'aquells que havien ajudat Jaume I a conquerir el regne, com va ocórrer amb Guillem i Pere de Montcada en el cas de Xàtiva, van donar lloc a una senyoria que generaria unes bases molt sòlides que li portarien a perpetuar-se en el temps durant gairebé set-cents anys². En aquest primer moment es van assentar en terres valencianes llinatges procedents de la noblesa catalana (els Montcada, els Cardona o els Centelles) i de la noblesa aragonesa (els Boil o els Híjar), amb la qual cosa augmentà el nombre de càrrecs nobiliaris des del segle XIV fins al segle XVI, quan aquesta situació es va començar a estabilitzar³.

En el districte Ciutat, on actuava com a línia divisòria respecte al districte Mercat el carrer

d'En Gai, començaven a aixecar-se residències de les classes econòmicament més poderoses.

Juntament amb la senyoria, s'hi van afegir uns altres personatges rellevants membres de la mà mitjana, com ara els ciutadans, que van prendre forma a partir de l'últim terç del segle XIII i principis del XIV, quan una sèrie de normatives van donar lloc al fet que un reduït grup de veïns distingit per la seva riquesa o situació socioprofessional podia dedicar-se a controlar el Govern municipal, la qual cosa va donar lloc a una veritable oligarquia urbana⁴. També pertanyien a aquest grup uns altres professionals liberals, com ara juristes i notaris, que ocupaven grans construccions en aquest districte, com va ser el cas de la família Trobat i la seva gran casa, situada a la via que rep aquest mateix nom. Així, la concentració de palaus urbans més alta de Xàtiva queda compresa entre aquest carrer, el de Montcada i els paral·lels a aquest en direcció sud.

En les primeres dècades del segle XV es constituïria una autèntica noblesa valenciana, que llavors es va veure legitimada. La nova situació va comportar disputes entre el *novell noble* i el que ja ho era des de temps passats, l'*antich noble*⁵. Aquest increment d'aristòcrates valencians anava indissolublement lligat al regnat d'Alfons el Magnànim (1416-1458), qui, amb la intenció de generar nous partidaris, va concedir privilegis mitjançant els quals es creaven nous càrrecs nobiliaris. El 15 de març de 1420 va atorgar un privilegi a favor d'aquells «ciutadans honrats, doctors i llicenciats juristes i altres ciutadans que exercixquen o han exercit oficis de justícia, jurats, mustaçaf i altres», a qui es van concedir les mateixes gràcies, privilegis i immunitats que als cavallers i generosos, la qual cosa va promoure l'ennobliment de molts llinatges de l'oligarquia de les ciutats més importants del Regne

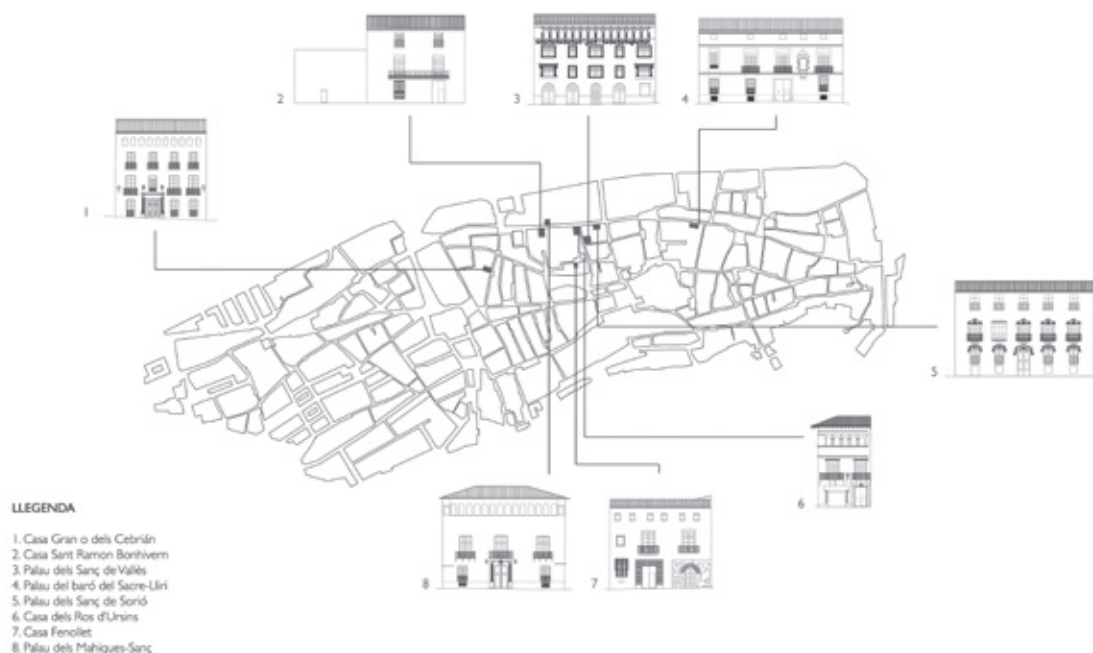

Figura 1.
Plànol del casc històric de Xàtiva amb algunes de les cases més destacades.

de València⁶. La forta crisi que les antigues famílies nobles d'ascendència catalana o aragonesa van sofrir al segle XIV va abocar a desenvolupar una política de matrimonis i d'enllaços amb aquests nous grups adinerats.

Durant aquest regnat va ser quan va aparèixer el nombre més elevat de llinatges de la noblesa valenciana: Bonivern, Borja, Bosch, Dalmau, Exarch, Fenollet, Gilabert, Malferit, Mora, Rabassa, Rotlà, Sanç, Silvestre, Soler..., fins a un total de cinquanta-set. El seu successor al tron, Joan II, va continuar amb la mateixa política, encara que va disminuir el nombre de nous nobles fins a divuit: Barceló, Pelegrí, Sent-Ramón, Sentboi, Vallès, Vallebrera i altres. Amb Ferran el Catòlic van ser dotze, entre els quals hi havia els Milà o els Tallada, i amb aquest rei cessarien les transferències de dominis des de la reialesa cap a la senyoria després de la venda del ducat de Gandia.

En el cas concret de Xàtiva, la noblesa estava fonamentalment composta per donzells —gentilhomes encara no armats cavallers— i generosos —membres de l'estament militar que tampoc havien estat armats cavallers—, com també ocorria en altres viles com ara Alacant, Alzira, Castelló, Sagunt o Oriola. Atenent la taxa de l'any 1430, la gran majoria de nobles i cavallers —al voltant dels dos terços— es concentraven a la capital del regne, mentre que la resta es repartia entre les grans viles del territori valencià, al capdavant de les quals hi havia Xàtiva, amb uns quaranta llinatges⁷. Percentualment, els nobles residents a la ciutat respecte al total del regne al

segle XV suposaven un 15% en 1429, un 6% en 1443, un 12% en 1495 i ja un 22,4% en 1528. Aquestes famílies eren les que s'anomenaven Rotlà, Morera, Despuig, Pertusa, Loriç, Corveran Dolet, Blanes, Bosch, Borja, Castellar, Cruïlles, Deztorrent, Fabra, Fenollet, Ferrer, Joan, Martí, Montagut, Montcada, Ripoll, Roqua, Sentboi (o Sent Boi), Tallada, Vilaragut, Bellvís, Sanç, Daviu, Escrivà, Lançol, Sent-Ramón (o Sant Ramon), Tolsà, Carbonell, Crespí, Eslava, Pròxita, Stanya, Martorell i Venrell. El pes de moltes d'aquestes famílies en el conjunt del Regne de València es veia reflectit en les convocatòries a Corts celebrades al segle XV, on hi havia llinatges com els Bellvís, els Blanes, els Carbonell, els Despuig, els Escrivà, els Eslava, els Fabra, els Fenollet, els Ferrer, els Joan, els Loriç, els Martorell, els Montagut, els Montcada, els Pertusa, els Pròxita, els Ripoll, els Roca, els Estanya, els Tolsà i els Vilaragut, que van ser convocats ja en les Corts de 1417; els Castellar, els Martí i els Rotlà, en 1421; els Borja, els Malferit i els Sanç, en les de 1428-1429; els Bosch, els Daviu i els Bonivern, família oriünda d'Oriola i Alacant que va emparentar amb els Sant Ramon, en 1443; els Sant Ramon, els Sentboi, els Vallès i els Venrell, en les de 1465; els Cruïlles, en 1483, i els Tallada, en 1490⁸. Alguns d'aquests cognoms es van instal·lar a València al llarg del segle XV, aprofitant la seva situació privilegiada. Va ser el cas dels Castellar o els Joan, mentre que uns altres, com ara els Pròxita o els Sanç, es van assentar a Mallorca⁹.

Figura 2.
Casa dels Sanç de Sorio al carrer de Montcada.

L'arquitectura com a símbol de poder

Aquestes famílies van fer ús de l'arquitectura per mostrar el seu prestigi a la societat, tal com ocorria en les viles ducals italianes¹⁰. A més, des del primer de maig de 1321 el rei Jaume II havia dictat unes disposicions que tots haurien de complir quant a la construcció de cases a les ciutats¹¹, de manera que no existia una llibertat absoluta a l'hora d'edificar.

Les construccions de caràcter civil eren el reflex del poder dels seus propietaris. Conseqüentment, van anar configurant la identitat de les ciutats¹² i originant espais de prestigi que permetien realitzar la representació i l'exhibició aristocràtica¹³. Les famílies que les habitaven serien conegudes per tots durant generacions, i des d'un primer moment utilitzarien els seus cognoms com a mètode d'identificació del llinatge amb el senyoriu respectiu, amb el territori i també amb la propietat en la qual residia la família. Un clar exemple són les nissagues Borja i Fenollet, totes dues de les més antigues de la Catalunya postcarolíngia, amb avantpassats que van participar en la conquesta valenciana del segle XIII, les unes procedents d'Aragó i les altres de la més antiga noblesa del Rosselló i dels ves-

comtes de Narbona¹⁴, que van donar continuïtat als seus llinatges respectius a la ciutat i que van adquirir i aixecar immobles que començarien a ser identificats pel cognom familiar. A la plaça d'Aldomar, Roderic Gil de Borja, avi del papa Alexandre VI, vivia a la casa que fa cantonada amb el carrer de Bosch i que durant generacions seria propietat de la mateixa nissaga, tal com ho demostra el naixement del propi Roderic de Borja a la fi del primer terç del segle xv. D'altra banda, l'exemple de la família Fenollet és útil per veure com la notorietat d'un llinatge al llarg dels segles comporta l'adquisició de diferents immobles, com també de senyorius. El primer d'aquesta nissaga va ser Hugo de Fenollet, qui es va veure recompensat pel seu paper en la conquesta de València amb notables possessions, motiu pel qual va esdevenir una figura poderosa. Va decidir romandre a Xàtiva i es va convertir en el senyor del poble del Genovés. La casa, que actualment és coneguda com «dels Fenollet» i que està situada al carrer de la Caldereria, en principi no pertanyia a aquest llinatge. L'increment de membres de la família i el fet d'emparentar amb altres personatges de l'alta societat de l'època produïen aquesta mobilitat entre les capes més altes i, en aquest cas, va derivar en la circumstància que, uns quants

Figura 3.
Casa dels Sant Ramon Bonivern al carrer de Montcada.

anys després de la seva construcció, adquirissin aquest immoble avui conegut amb el seu cognom. Així, en moltes ciutats era habitual que les famílies més poderoses s'agrupessin¹⁵. Els Sanç n'eren el cas xativí més evident.

D'altra banda, des del punt de vista de les professions liberals, una de les de major prestigi en la Xàtiva del segle XV va ser la de notari. Des de començaments del segle XV el nombre de notaris va anar augmentant a la ciutat, fins al punt que, en 1446, el rei Alfons el Magnànim va aprovar la creació del Col·legi de Notaris a imatge i semblança del de València¹⁶. Famílies com ara els Borrell, els Martí, els Sent-Ramón o els Tallada van iniciar el seu ascens com a notaris. Aviat van començar a compaginar la seva activitat professional amb l'ocupació de càrrecs públics i l'assessorament a institucions religioses i polítiques. De vegades, la seva rellevància social els va portar a emparentar amb els Borja. És el cas del matrimoni entre Mateu Martí i Joana de Borja.

Una d'aquestes famílies de les quals ha quedat constància en l'arquitectura és la dels Sent-Ramón. Arribats en temps de Jaume I, quan li van ser lliurades heretats a Joan de Sent-Ramón¹⁷, van exercir originàriament com a notaris, i aviat van ostentar càrrecs públics, per exemple el de síndic. Aquest va ser el cas de Fernando de Sent-Ramón, que va establir llaços amb la noblesa, atès que va entroncar amb els

Bonivern. A aquest llinatge van pertànyer la casa Sant Ramon, situada al carrer de Sant Doméneq, i la casa dels Sant Ramon Bonivern, del carrer de Montcada.

Aquest últim és un dels edificis menys imponents dels que hi havia al carrer més important de la ciutat, tant en referència a la superfície com a les dimensions de la façana. A l'entrada hi trobem un entresòl a l'esquerra i el vestíbul al front. Encara que part de la fàbrica original seria del segle XV, la remodelació de la centúria del 1700 va ser tan important que pràcticament no s'hi aprecia ni tan sols una tipologia pròpia de l'arquitectura gòtica. Els únics vestigis de la fàbrica primigènia són dos arcs apuntats i els teginats conservats a la planta noble. Al segle XVIII, l'aspecte de la façana es veié completament transformat, atès que va ser dotada de sobrietat amb simetria en els seus buits i balconada a la planta noble. A l'interior, una escala, també del segle XVIII, vertebrava els diferents nivells de la casa, que era de graons baixos però d'estesa relativament fonda.

La possessió d'un habitatge durant un ampli període de temps en mans del mateix llinatge tampoc era gaire habitual, consegüentment, conèixer la seqüència completa de propietaris de qualsevol edifici determinat és una tasca força complicada. Així, són conegudes les famílies residents més destacades dins de la societat xativina i també les que hi van viure en èpoques

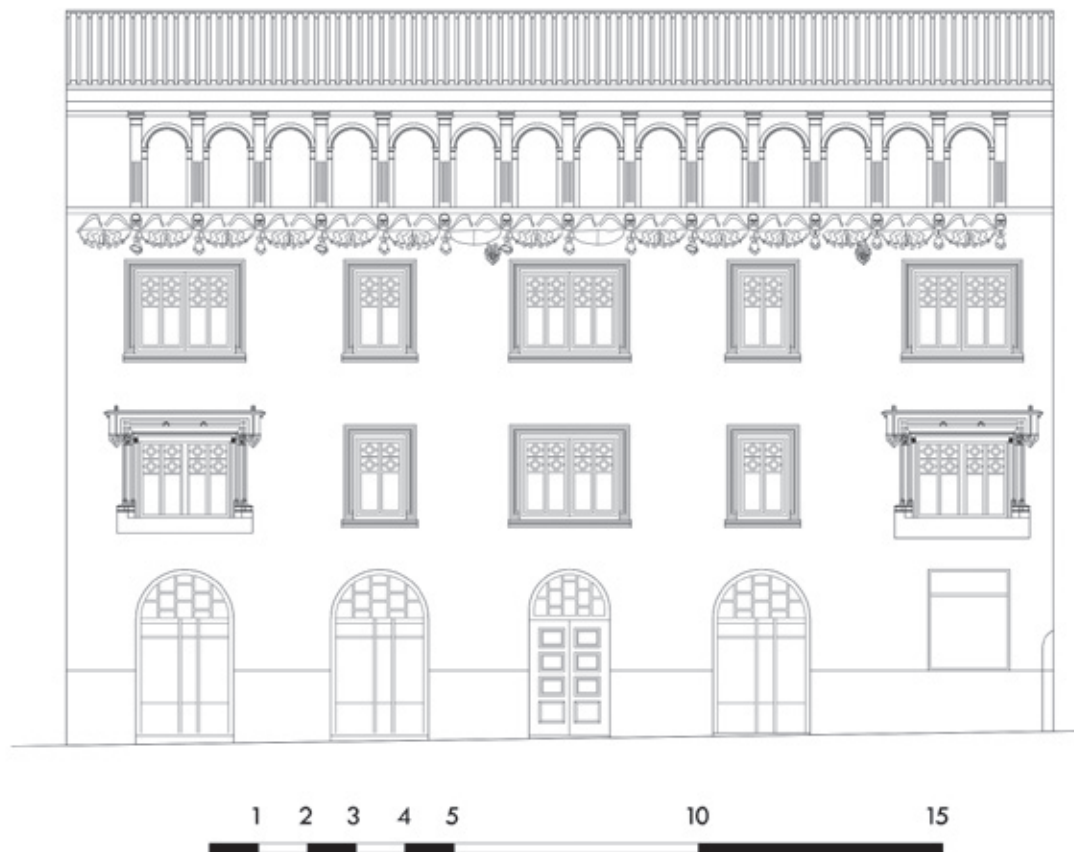

Figura 4.
Palau dels Sanç de Vallès al carrer de Vallès.

més actuals. L'arquitectura també gaudeix d'una aportació del món de l'heràldica, ja que els escuts nobiliaris que presidien l'entrada d'alguns palaus encara es conserven i indiquen quin va ser el llinatge que va viure en el seu interior.

Tant el pes com la funció de la senyoria van ser canviants des de l'edat mitjana —quan el poder polític encara estava poc institucionalitzat i el mercat poc desenvolupat— fins a la modernitat —quan van començar a imposar-se el mercantilisme i l'estat absolutista¹⁸.

Al segle XVI, l'estament nobiliari en conjunt havia adquirit una gran importància, fins al punt que posseïa el 54,76% del total de l'extensió territorial valenciana¹⁹. Aquest avenç de la classe aristocràtica es va desenvolupar de manera paral·lela a l'enfortiment del poder real, amb la centralització de la fiscalitat, la justícia i el poder militar. La senyoria ajudava la monarquia a organitzar el territori, la qual cosa li va permetre sobreviure a la centralització del poder real, no sense passar, però, per un període de crisi no exempt de conflictivitat²⁰, i això va comportar canvis substancials respecte al segle anterior.

La nova política reial va suposar, en primer terme, una castellanització de la noblesa valenciana mitjançant enllaços i matrimonis

amb l'aristocràcia castellana. En segon lloc, la divisió entre nobles, cavallers i generosos va ser substituïda per una altra que distingia entre aquella noblesa que tenia vot en Corts i aquella altra que no hi tenia privilegi d'assistència. Van seguir concedint-se títols aristocràtics i això va propiciar el sorgiment d'una petita noblesa local a les ciutats principals, a més de l'aparició d'una nova figura, la del familiar del Sant Ofici de la Inquisició, considerada de pseudonoblesa. També va ser molt influent l'equiparació de la condició de ciutadà a la de gentilhome castellà²¹.

D'altra banda, a tots aquests canvis calia sumar-hi la situació econòmica de cada cas particular, que era més precària en els petits llinatges. Aquesta situació va comportar que n'hi hagués molts que desapareguessin i que quedessin desposseïts de les seves antigues senyories, en no poder fer front a les despeses que implicaven²². Unes altres famílies nobiliàries es van dedicar a diversificar els seus recursos i a participar en el mercat d'una forma més activa, la qual cosa les va portar a incrementar la seva riquesa i a acumular terres i títols. En el cas xativí, la família Sanç n'és tal vegada l'exemple més destacable. Residents a la ciutat des del segle XIV, estant documentat Miquel Sanç ja en 1378, ostentaven el

títol de donzells a la fi del segle xv²³, i va ser en la centúria següent quan van expandir els seus dominis. Van saber adaptar-se a les exigències de cada període fins al punt de convertir-se en el llinatge més influent a la ciutat. Prova d'això és l'ocupació de càrrecs públics per part d'alguns dels seus membres o la política de matrimonis que practicaven per reforçar el seu poder. Es van aparellar amb poderoses famílies com ara els Bellvís, els Mahiques o els Cardona, i també van augmentar els seus territoris amb senyories propers que s'estenien per l'horta, com el de Sorrió, el de la Llosa, el de Vallès o el de Bèlgida²⁴.

El seu poder es va fer palès en l'arquitectura, atès que posseïen algunes de les construccions més importants de la ciutat i els immobles de major grandària. Als carrers de Vallès i de Montcada van ser propietaris de diverses edificacions, com ara la casa Mahiques Sanç, propietat de Vicente Mahiques Sanç en la segona meitat del segle xvi, amb semisoterranis i entresòls als dos costats de la portada d'entrada, en els quals hi ha una porta d'accés que desemboca a un mateix espai, amb la qual cosa queden connectats pel vestíbul de recepció. A continuació d'aquest, i separat mitjançant un arc rebaixat, es troba el pati, element vertebrador que demostra que en aquesta construcció es va seguir la tipologia de palau urbà medieval. En el pati s'hi pot veure l'escala que permetia l'accés a la planta noble, on originàriament es trobaria la gran sala sobre l'entrada a l'immoble, amb finestres coronelles obertes al carrer de Montcada. Sobre aquest nivell es troba ja l'andana, la qual no correspon al moment originari de la construcció.

Un altre immoble va ser el palau dels Sanç de Sorrió —en mans d'Antonio Sanç i la seva descendència al segle xvii—, que estava conformat per una planta baixa amb semisoterrani i entresòls, planta noble, pis i andana, i vertebrat mitjançant un pati central amb una configuració arquitectònica primigènia molt interessant, atès que hi havia una sèrie de portes que s'obrien a aquest espai distribuïdor on l'emprament de la pedra era, en aquests envans, molt cridaner, ja que a la seva part superior es formaven una sèrie d'arcs (alguns de mig punt i uns altres d'apuntats) i per damunt hi havia un recreixcut també en forma d'arc en cada un, on s'assentava la galeria volada del primer nivell.

També van ser propietaris de la construcció on avui dia es troba la casa dels Ros de Ursinos, en possessió de Ramon Sanç de la Llosa i Pasqual Berenguer Sanç de la Llosa. En aquesta edificació hi veiem dues crugies, una de paral·lela al carrer de Vallès i l'altra al de Montcada. L'espai s'articula mitjançant un pati interior on hi ha l'escala que connecta amb la planta noble. Cal destacar-ne un interessant ràfol perimetral amb

bigues finalitzades amb permòdols que contenen motius florals, encara que la peça més interessant és la terminació de biga cantonera on apareix una mena d'atlant que subjecta amb les seues mans l'escut d'armes dels Ros d'Ursins, família que va habitar aquesta casa al segle xvii.

Al carrer de Vallès, dues propietats, les cases 11 i 13, van pertànyer a Gregori Sanç de la Llosa al segle xvii, mentre que el palau dels Sanç de Vallès va ser, en la mateixa centúria, de Margarida Sanç. Es tracta d'un edifici on hi havia un vestíbul d'entrada amb l'escala a la part sud de la propietat i l'accés al pati enfront. Al primer nivell, les dependències eren de grans dimensions i estaven comunicades les unes amb les altres per permetre-hi l'accés en detriment del corredor, que no existia, i totes presentaven una rica ornamentació. Al segon nivell hi havia l'andana, un espai molt més auster i sense cap més interès.

Al pati es conservarien les restes d'una construcció anterior adscrita al període de dominació musulmana que Carchano identifica amb una mesquita, encara que posteriorment s'ha comprovat que pertanyien a uns banys.

Unes altres possessions remarcables van ser la casa de Diego del carrer de Botigues, pertanyent a Joan Sanç de Seniera en 1620; la casa del comte d'Olocau al segle xvii, en mans de Jorge Sanç de Cardona, marquès de Llanera, i la casa que limita amb la número 1 del carrer de Sant Vicent, que va estar en mans d'Acaci Sanç al segle xvi, fins que aquest va adquirir el que posteriorment es convertiria en el palau del baró del Sacre-Lliri l'any 1597. Els seus descendents en van ser els propietaris fins a finals del segle xvii.

Des del vestíbul s'accedia als entresòls, situats a tots dos costats i que funcionaven com a *estudis*. A sota hi quedaven els semisoterranis. Davant s'hi ubicava el pati, on apareixien dos arcs apuntats (encara que n'hi ha un que actualment està cegat a causa de les reformes posteriors que s'hi van practicar), i damunt d'aquests, un finestral gòtic primitiu (també tapiat). Al passar per davall dels arcs es contempla un artonat gòtic i, des d'aquest espai, es podia accedir al celler, el qual quedava soterrat sobre la zona destinada a l'hort. A l'esquerra de l'entrada a aquest rebost hi ha una font d'on emanava aigua de Bellús, atès que la sèquia homònima transcorre a escassos metres de l'habitatge, i l'any 1764 s'hi va instal·lar un escut d'armes del baró del Sacre-Lliri des del qual s'abocava, mitjançant un doll, l'aigua sobre una font de pedra de Barxeta²⁵.

A banda de la seua posició social, la manera com els Sanç mostraven a la ciutat el seu poder era mitjançant l'arquitectura. Es caracteritzaven per situar les seues cases en grans parcel·les re-

Figura 5.
Palau del baró del Sacre-Lliri al carrer de l'Àngel.

gulars, sobre les quals alçaven edificis de quatre plantes que, com a aspectes comuns, es trobaven dividides entre semisoterrani i entresòl, als quals s'accedia mitjançant un ampli vestíbul que quedava obert al pati; planta noble d'altura considerable i sobre aquesta i per coronar la vivenda, l'andana. El pati central era descobert i al seu voltant s'alçava l'habitatge, on hi havia l'escala que conduïa a l'anteriorment citada planta noble, entorn en què es desenvolupava la vida dels propietaris. Disposava d'un gran espai, un saló, amb una decoració austera. L'altura aproximada dels sostres era de cinc metres i les finestres geminades o d'un estil gòtic, que bé podria ésser encara primitiu, permetien que la llum entrara des de l'exterior. També hi estaven ubicades les habitacions principals dels senyors i les cambres i les sales que funcionaven com a espais de transició. Aquestes cases senyoriales queden enquadrades dins d'una tipologia que es repeteix en gran part del territori mediterrani, de manera que en trobem exemples tant en València com en Catalunya, Balears, Perpinyà, Sicília i Cerdenya, però també a Xipre i Rodes²⁶, encara que en el cas valencià la influència arribava directament del gòtic meridional català²⁷.

Al començament del segle XVII la senyoria xativina va viure un dels episodis més durs i destacables. En 1609 va ser decretada l'expulsió dels moriscs, i després d'aquesta sentència,

la ciutat de Xàtiva va perdre al voltant de la meitat dels seus habitants, atès que unes 380 famílies morisques van abandonar casa seva. La població morisca suposava una mà d'obra barata i submissa, i encara que part de les terres abandonades pels habitants expulsats va passar a les mans de la noblesa valenciana, no van ser aprofitades. Els anys posteriors a l'expulsió van ser negatius des del punt de vista de l'economia, amb collites molt escasses i fruits de mala qualitat com a conseqüència de la falta de la cura morisca, arbres secs i propietats saquejades. Un dels senyors que es va veure afectat per aquesta situació va ser un membre de la família Sanç, Ramón Sanç de la Llosa, qui, a la fi del mateix any de 1609, va fer públic el seu descontentament per l'expulsió a través d'una carta mitjançant la qual sol·licitava que el rei emprés els seus tres fills, atès que aquests havien quedat al capdavant de senyories sense mà d'obra que els poguessin treballar. Malgrat aquest episodi, els seus descendents van mantenir un poder rellevant durant el segle XVII i no van perdre les seves cèntriques propietats, com sí que va ocórrer en altres casos.

La noblesa local va veure afeblit el seu poder en pro d'una burgesia emergent que, a poc a poc, s'hi anava equiparant i que posseïa habitatges que no tenien res a envejar als aristocràtics. Aquells rics comerciants i propietaris construï-

Figura 6.
Casa Gran o dels Cebrián del carrer de Jacint Castanyeda.

rien, o comprarien, grans immobles, de la mateixa manera que al llarg de centúries anteriors ja havien fet alguns professionals liberals com ara metges, juristes o notaris. La noblesa que va aconseguir mantenir el seu estatus durant l'edat moderna se'n va sortir després d'haver reorganitzat les seves fonts d'ingressos i de començar a participar en els òrgans de poder de la monarquia. Arran d'això, també va intervenir en la renda centralitzada generada per la fiscalitat real²⁸. Aquesta readaptació li va permetre seguir imposant-se com a cèl·lula primària en la societat, com a marc d'organització de les relacions entre els homes, i també li va permetre estar al capdavant de la dominació com a classe social.

En aquest cas, a més dels ja citats Sanç de Vallès o Sanç de la Llosa, uns altres llinatges que es van mantenir en aquesta centúria van ser els Vilaragut, comtes d'Olocau —i emparentats també amb els Sanç—; els Ferrer; els Fenollet,

un dels membres del qual ocupava el càrrec de batlle quan van ser expulsats els moriscs; els Bellví, senyors de Bellús, Benissuera i Corbera; els Rotglà, senyors de Rotglà, o els Aparici, els Escrivà i els Esparza, que tenien títol de cavallers. Els Borja, d'altra banda, ostentaven títols de ciutadans, com en el cas de Thomas Borja —qui, a més, posseïa una casa en un carrer tan destacat com el d'En Gai—, i exercien professions liberals com la de notari, tal com va fer Nofre Blay Borja. Però ja llavors van començar a produir-se canvis en alguns dels instruments emprats per la senyoria per mantenir el seu estatus, com és el cas del poder local, que passaria a estar en mans de nous llinatges enriquits, com els Gosalbes²⁹. Una altra família que es va consolidar en la centúria del disset va ser la dels Doménech³⁰, notaris, o els Quadrado, comerciants, jurats i doctors que posseïen una gran casa en el districte Ciutat.

L'any 1707, després de la crema de la població i l'arribada de nous pobladors, la situació social en tots els estaments es va veure alterada. De fet, la victòria borbònica no va afavorir la noblesa valenciana, malgrat que la majoria s'havia mostrat partidària del francès. En un primer moment, aquells que s'havien mantingut fidels a Felip V van poder recuperar les seves possessions i fins i tot aconseguir propietats dels nobles austracistes, però amb greus pèrdues de béns i deterioració en el seu patrimoni³¹. Amb tot, la mesura més perjudicial per al conjunt de la societat valenciana va ser l'abolició dels Furs. La societat va sofrir una castellanització promulgada per la monarquia, i la noblesa, a més, va patir en veure suprimides institucions com les Corts i les Juntes d'Estament i d'Electes d'Estament, a les quals intrínsecament es lligava el poder polític que havien ostentat en les últimes cinc centúries. A part d'això, per primera vegada en la història, sobre la noblesa valenciana va recaure la imposició de càrregues fiscals com a conseqüència de la supressió dels Furs.

A tot això cal afegir-hi que, amb l'arribada de la nova dinastia, va sorgir una noblesa secundada amb la intenció de crear un nou grup partidari de la monarquia borbònica³². Una família que exemplifica aquest posicionament a favor del francès va ser la dels Cebrián, amb Francisco Cebrián i Roca al capdavant, que posseïa una gran casa al carrer de Jacint Castanyeda, amb una estructura que recull tipus constructius de diferents períodes, amb predomini de l'ús de rajola i tàpia als paraments verticals i bigues de fusta i entrebigat de revoltons, i que gaudeix d'una façana simètrica amb una portada de tall neoclàssic, amb dues pilastres als muntants que suporten el dintell i que són coronades per florons a tots dos costats. La planta baixa queda ordenada al voltant d'aquesta, perquè s'obri una finestra a l'esquerra i dues a la dreta. Per damunt d'aquests quatre vans, al primer nivell hi apareixen quatre balcons i quatre més al segon nivell. A l'actualitat, una galeria d'arcs a l'andana i una cornisa tanquen la composició.

També a partir d'aquests moments, també va passar a ser de la seva propietat una altra casa al carrer de la Corretgeria, on, tot i que ha estat reconvertida en edifici d'habitatges, encara perduren teginats de revoltons d'algeps entre bigues adscribibles al segle XVI, moment en què o s'intervindria en l'habitatge anterior o aquest es reedificaria.

La repoblació controlada per part de l'Administració francesa va comportar noves famílies que, en alguns casos, encara que no posseïen títols nobiliaris, van arribar a adquirir una rellevància notable en la societat de Xàtiva. Una d'aquestes famílies va ser la dels Fourrat, i el seu poder es

va veure reflectit a les cases que van habitar, atès que van arribar a ocupar un palau situat al costat de la casa del marquès de Montortal, al carrer de Montcada, ja desaparegut, a més de la propietat existent al carrer del Canonge Cebrián. A partir del segle XVIII, nissagues riques o enriquides van exemplificar l'ascens de la burgesia, fins i tot es van arribar a equiparar completament a l'antiga noblesa. Van començar a construir grans cases que poguessin competir amb les d'una senyoria ja llavors decadent i també van obtenir el reconeixement social. Rics comerciants, oriünds i forans, com els Ruiz d'Alarcón, que van comprar el palau al qual donen nom a la plaça de la Trinitat, o els Llácer, amb propietat al carrer de Sant Doménec, en serveixen d'exemple. També ho fa la família Jordán, un llinatge de mercaders enriquits que va estar en possessió de la casa que després seria de Don Luis Cerdà a la plaça de Roca o d'una altra a la plaça de la Seu, sobre la qual existeix informació sobre la compra, però no de la ubicació exacta.

La segona meitat del segle XVIII va estar marcada per l'estabilitat institucional i l'auge de la vitalitat urbana, la qual cosa es va reflectir en l'execució de nous projectes urbanístics i municipals, eclesiàstics o particulars. D'entre aquests últims, cal destacar-ne la casa de Don Luis Cerdà a la plaça de Roca, la desapareguda casa Tàrrega del carrer de Montcada o la dels Santandreu al carrer de Sant Vicent, totes les quals mostraven grans dimensions. Aquesta última constitueix un exemple excel·lent d'edificació erigida per la burgesia, atès que respon a la tipologia de palau urbà però freturós d'hort, que significativament apareix pintat en la paret oposada a la porta d'entrada.

Al segle XIX, després de l'enfonsament de les reminiscències del feudalisme, comencen a succeir-se canvis en la societat i en les formes d'habitar. La guerra del francès, ocorreguda entre 1808 i 1814, va proporcionar l'ocasió adequada per a l'ensulsiada de les institucions i els poders establerts fins aleshores. Va començar llavors a constituir-se una activa burgesia agrària sorgida al compàs de l'acumulació de terres i que va protagonitzar els canvis econòmics i socials en el camp valencià. El citat enfonsament va estar intrínsecament lligat a la revolució d'una burgesia que defensava la construcció d'un estat liberal basat en la sobirania nacional, el sistema parlamentari i la divisió de poders. Des de l'inici del conflicte, la burgesia valenciana va destacar pel seu clar posicionament antifeudal. Les oligarquies locals de poderosos burgesos van posar fi al funcionament de les estructures senyorials³³.

El canvi definitiu va arribar en 1820. En aquell any, els llavors dirigents de la ciutat, amb títols hereditaris, van ser cessats i reemplaçats

per regidors d'elecció indirecta, un procés en el qual cada parròquia nomenava un nombre concret d'electors —sis per a la parròquia de Santa Maria, cinc per a la de Santa Tecla, cinc per a la de Sant Pere i cinc per a la dels Santos Juanes—, d'entre els quals van ser triats José Juan Llaudes Gosalbo, primer alcalde constitucional; Pedro d'Alcántara Cebrián, Ignacio de Diego, José Moxica i Joaquín Gosalbo Aliaga³⁴. Alguns d'aquests cognoms van ser els més destacats de la centúria, i van habitar importants cases als carrers de Botigues i de Montcada, com els de Diego, o en la Corretgeria, com els Llaudes. Tal vegada aquesta és una família exemplar de l'ascens de la burgesia vuitcentista, amb una genealogia que remunta els seus orígens a Xàtiva a personatges dedicats al treball de la terra i que van anar progressant fins a convertir-se primer en platers, que van ser reconeguts com a notables comerciants i que van acabar ocupant càrrecs públics, com la citada alcaldia.

Conclusions

L'arquitectura civil xativina gaudeix d'un gran interès formal i és una mostra de la important concentració nobiliària que, durant segles, va tenir lloc en aquesta ciutat. Les grans famílies, mitjançant l'arquitectura, van mostrar el seu poder a la ciutadania, i ho van fer construint edificis de grans dimensions. Aquestes venien condicionades no tant per l'economia, sinó més aviat per la logística, perquè el transport de troncs per via fluvial emprats per a la dita construcció restringia, conforme el riu s'estrenyia, l'amplada de cada casa. El nombre de grans edificis que encara es conserven a Xàtiva serveixen de mostra per poder apreciar la gran quantitat de destacades nissagues que hi van residir.

Aquestes nissagues van evolucionar i créixer conforme ho feia la ciutat i les pròpies famílies, i van anar adaptant-se als diferents episodis històrics que hi van tenir lloc. Des d'un punt de vista estètic, en els edificis construïts es van dur a terme remodelacions per anar-los adaptant a cada corrent, i el barroc és el que encara hi impera

hui³⁵. D'altra banda, les construccions més recents de nova planta i amb unes característiques de palau urbà es van projectar amb aquest mateix estil i atenent cànons neoclàssics presents en altres edificacions. Van ser erigides entre el segle XVIII i el XIX.

En el segle XIX, sobretot a partir de la segona meitat, els propietaris són el fidel reflex del canvi d'ús i les noves necessitats de la societat, amb cases que es divideixen convertint-se en multipropietats, amb la qual cosa perden la seva estructura original. A partir d'aquells moments, la majoria dels amos de les grans cases de Xàtiva van ser diferents famílies que s'havien distribuït entre elles les particions efectuades en els diferents immobles. Al palau del baró del Sacre-Lliri, del carrer de l'Àngel, hi havia un habitatge en l'entresòl esquerre i diversos en la planta noble que estaven dividits en superfícies desiguals. La casa de Pere Lluís Garcerán de Borja, al carrer de Montcada, va sofrir una transformació integral per convertir-se, també, en edifici d'habitatges —readaptat per a tal fi seguint uns cànons simètrics que feien que en cadascun hi hagués una superfície igual—, o el palau dels Sanç de Sorió, també al carrer de Montcada, on es reconvertí la fàbrica original de l'immoble en habitatges, però respectant-ne força l'estructura original.

Aquestes últimes intervencions, però, van desvirtuar l'estructura original dels edificis. En molts casos, les divisions de les cases, d'una banda, i l'abandonament com a conseqüència d'un complicat manteniment, d'una altra, condueixen a un grau de deteriorament avançat que requereix una intervenció urgent per evitar la pèrdua de molts d'aquests immobles. Algunes de les construccions que es troben en pitjor estat són el palau dels Sanç d'Alboi, el dels Sanç de Sorió, la casa d'en Luís Cerdà o la casa del baró del Sacre-Lliri. Totes van ser erigides per aquella cultura nobiliària que va entendre que l'arquitectura, considerada símbol de poder, servia per emfasitzar les seues posicions. Hui, enteses com a patrimoni del conjunt de la ciutadania, aquestes edificacions requereixen iniciar mecanismes per poder ser conservades.

1. Amadeo SERRA DESFILIS (2001), «Xàtiva, la ciudad de los Borja», en *El hogar de los Borja*, València, Generalitat Valenciana, p. 35-47, p. 36.
2. Antoni FURIÓ (1997), «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana», *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 109-151, p. 112.
3. Josep TRENCHS i Vicent PONS (1991), «La nobleza valenciana a través de las convocatorias a Cortes (siglos XIV-XV)», en *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, p. 368-383, p. 374.
4. Alfred BOLUDA PERUCHO (1997), «De Medina Sateba a Xàtiva foral», en *Xàtiva: Història breu*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, p. 85-86.
5. Sant Vicent Ferrer, als seus *Sermons de Quaresma*, va legitimar i reconèixer el dret de *lo novell noble*. Vegeu Manuel SANCHIS GUARNER (ed.) (1973), *Sermons de Quaresma*, II, València, Albatros, p. 118.
6. Vicent PONS ALÒS (1996), «Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana», en *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Actas Tomo I. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Saragossa, I (5), p. 243-256, p. 248.
7. Antoni FURIÓ (1997), «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana», en *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 109-151, p. 134.
8. Josep TRENCHS i Vicent PONS (1991), «La nobleza valenciana a través de las convocatorias a Cortes (siglos XIV-XV)», en *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, p. 368-383, p. 378-383.
9. Vegeu Maria BARCELÓ CRESPI i Guillem ROSSELLÓ BORDOY (2009), *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Palma de Mallorca, IEB.
10. Vegeu Mary HOLLINGSWORTH (2002), *El patronazgo artístico en la Italia del Renacimiento*, Madrid, Akal.
11. M.^a de los Desamparados CABANES PERCOURT i M.ª Luísa CABANES CATALÀ (1996), *Aureum Opus de Xàtiva*, Saragossa, Anúbar, p. 272.
12. Amadeo SERRA DESFILIS (2010), «Arquitectura y poder civil en las ciudades de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)», en *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic: XXVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, p. 57-78, p. 57.
13. Esther ALEGRE CARVAJAL (2004), *Las villas ducales como tipología urbana*, Madrid, UNED, p. 254.
14. Miquel BATLLORI MUNNÉ (1994), *La família Borja: A cura d'Eulàlia Duran i Josep Soler-vicens*, València, Tres i Quatre, p. 25.
15. Trinidad SIMÓ i M.ª Jesús TEIXIDOR DE OTTO (1996), *La vivienda y la calle: La calle de Cavallers de Valencia como ejemplo de desarrollo urbano*, València, Colegio Oficial de Arquitectos de Valencia, p. 124.
16. Vicent PONS ALÒS (1995), «La sociedad de Xàtiva en la época de los Borja», en *Xàtiva, els Borja: Una projecció europea*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva, p. 165-188, p. 166.
17. Arturo GARCÍA CARRAFFA (1968), *El solar catalán, valenciano y balear*, 4 vols., Sant Sebastià, Librería Internacional, p. 132, t. 4.
18. Antoni FURIÓ (1997), «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana», *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 109-151, p. 109.
19. Enric GUINOT (1992), «Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l'època medieval», en *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, Ajuntament de València, p. 185-204, p. 186.
20. Vicent PONS ALÒS (2001), «La ciudad de los donceles y los eclesiásticos», en *El hogar de los Borja*, València, Generalitat Valenciana, p. 51-72, p. 60.
21. Vicent PONS ALÒS (1996), «Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana», en *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Actas Tomo I. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Saragossa, I (5), p. 243-256, p. 245.
22. Antoni FURIÓ (1997), «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana», *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 109-151, p. 111.
23. Vicent PONS ALÒS (1995), «La sociedad de Xàtiva en la época de los Borja», en *Xàtiva, els Borja: Una projecció europea*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva, p. 165-188, p. 166.
24. Joan ALONSO LLORCA i Alfred BOLUDA PERUCHO (1992), «Xàtiva al segle XVI», en *Llibre de Fira*, p. 95-102, p. 98.
25. Arturo ZARAGOZÁ i Ricardo SICLUNA (1981), «La arquitectura del agua en La Costera», *Papers de la Costera*, p. 60-80.
26. Trinidad SIMÓ (1993), *El palacio y la casa señorial del gótico catalán: Primer congreso de historia del arte valenciano*, València, Conselleria de Cultura.
27. Ximo COMPANYY (1989), «El gòtic valencià i Europa», en *Torno al 750 aniversario: Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia, Tomo II*, València, Consell Valencià de Cultura, p. 355-356, Monografies del Consell Valencià de Cultura.
28. Antoni FURIÓ (1997), «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana», *Revista d'Història Medieval*, 8, p. 109-151, p. 151.
29. Jorge HERMOSILLA PLA (dir.) (2006), *Historia de Xàtiva*, Xàtiva, Universitat de València, p. 312.
30. Marià GONZÁLEZ BALDOVÍ (1987), «Xàtiva en 1620: Veïns, topònims i aspectes urbans», *Papers de la Costera*, 5, p. 168.
31. Carmen PÉREZ APARICIO (2014), «De la casa de Austria a la casa de Borbón: La nobleza valenciana ante el cambio dinástico», en Amparo FELIPE ORTS i Carmen PÉREZ APARICIO (eds.) (2014), *La nobleza valenciana en la Edad Moderna: Patrimonio, poder y cultura*, València, Universitat de València, p. 471-541, p. 478.
32. Vicent PONS ALÒS (1996), «Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana», en *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Actas Tomo I. El poder real en la Corona de Aragón (Siglos XIV-XVI)*, Saragossa, I (5), p. 243-256, p. 245.
33. Antoni FURIÓ (2001), *Història del País Valencià*, València, Tres i Quatre, p. 433-436.
34. Marià GONZÁLEZ BALDOVÍ (2008), *Els Llaudes de Xàtiva: Història d'un llinatge*, Ajuntament de Xàtiva, Matéu, p. 60.
35. Pablo CAMARASA BALAGUER (2017), *Arquitectura civil privada en Xàtiva: Siglos XIII-XIX*, València, Universitat de València.